

УДК 159.9.316.6.316.4

DOI <https://doi.org/10.33120/popp-Vol15-Year2024-150>

Довгань Наталія Олександрівна

доктор психологічних наук,

завідувачка відділу психології політико-правових відносин,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0001-6150-5211>

151ndovgan@gmail.com

СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Мета дослідження – визначити основні елементи соціальної згуртованості суспільства, що опосередковують єднання.

Методологія. Метааналіз теоретичних і політичних джерел як систематичний огляд та об'єднання актуальної інформації використано для конкретизації теоретичного змісту й особливостей практичного застосування в науковій і політичній площині концепції соціальної згуртованості.

Результати. Розглянуто стратегії впровадження наукової концепції соціальної згуртованості в політичну площину сучасної Європи. Описано розгортання в політичному дискурсі України концепції соціальної згуртованості згідно з територіальними і національними особливостями держави, актуальними викликами сьогодення. Незважаючи на варіативність конструктів досліджуваного концепту, виявлено збіги щодо його вимірів та основних елементів у політичному дискурсі Ради Європи, Європейського Союзу, Світового банку та базових теоретичних концепціях академічного дискурсу. З'ясовано, що соціальну згуртованість розглядають переважно у трьох аспектах єднання суспільств: культурно-територіальному, державно-управлінському та соціального капіталу; елементи вимірів соціальної згуртованості можна класифікувати за характеристикою відносин у суспільстві, характером прояву, сферами діяльності, розташуванням у просторі, характером відносин і взаємодій.

Висновки. Формування стратегій єднання й впровадження в політику сучасної Європи концепції згуртованості реалізується політичними мегафакторами і макрофакторами для підвищення стійкості суспільств до соціальних конфліктів. Якість життя як в академічному, так і в політичному дискурсі не вважається показником соціальної згуртованості суспільства, тоді як метою політики гуртування є поліпшення добробуту – надання прав і рівних можливостей громадянам.

Перспективи досліджень полягають в емпіричному вивченні проблеми соціальної згуртованості, що, поза сумнівом, сприятиме концептуальній ясності щодо змістовності досліджуваного феномену, (дез)інтеграційних процесів, які вирують у суспільстві, і перспектив та наслідків гуртування.

Ключові слова: соціальна згуртованість; академічний дискурс; політичний дискурс; виміри; суспільство.

Nataliia O. Dovgan,

DSc. in Psychological Sciences,

Head of Department of Psychology of Political and Legal Relations,

Institute for Social and Political Psychology at the

National Academy of Educational Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-6150-5211>

151ndovgan@gmail.com

SOCIAL COHESION OF SOCIETY: THEORY AND PRACTICE

The study **aims** to determine the main elements of social cohesion, which mediate unity in society.

Methodology. Meta-analysis of theoretical and political sources was used to specify the theoretical content and features of practical application in the scientific and political plane of the concept of social cohesion.

The results. Strategies for introducing the scientific concept of social cohesion into the political plane of modern Europe are considered. The development of the idea of social cohesion in the political discourse of Ukraine is described by the territorial and national features of the state and the current challenges of today. Despite the variability of the constructs of the studied concept, we found coincidences regarding its dimensions and critical elements in the political discourse of the Council of Europe, the European Union, the World Bank, and the basic theoretical concepts of the academic discourse. We also found that social cohesion is considered mainly in three aspects of the unity of societies: cultural-territorial, state-administrative, and social capital; elements of dimensions of social cohesion can be classified according to the characteristics of relations in society, the nature of manifestation, spheres of activity, location in space, the nature of relations and interactions.

Conclusions. The formation of unification strategies and introduction of the idea of cohesion into the politics of modern Europe are implemented by political mega-actors and macro-actors to increase the resilience of societies to social conflicts. Quality of life, both in academic and political discourse, is not considered an indicator of the social cohesion of society, while the goal of cohesion policy is to improve well-being - to provide rights and equal opportunities to citizens.

The **research's prospects** consist in the empirical study of the problem of social cohesion, which will undoubtedly contribute to conceptual clarity regarding the meaningfulness of the phenomenon under study, the (dis)integration processes raging in society, and the prospects and consequences of cohesion.

Keywords: social cohesion; academic discourse; political discourse; measurements; society.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривале воєнне протистояння агресивним намірам з боку РФ, що створює реальну зовнішню загрозу національним інтересам та реалізації стратегії розвитку України, зумовлює нагальну потребу в конкретизації психологічних засад згуртованості суспільства. Поглиблений аналіз концепцій і підходів щодо гуртування суспільства, розроблених і використовуваних у теоретичній і практичній площині кінця ХХ – початку ХХІ ст., здійснювався для того, щоб виявити основні елементи соціальної згуртованості, які опосередковують єднання суспільства (Berger-Schmitt, 2002; Bernard, 1999; Chan, To, & Chan, 2006; Jenson, 1998). Для розуміння і систематизації наявних трактувань згуртованості зроблено огляд зарубіжних і вітчизняних публікацій від другої половини ХХ століття до сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі синтезування оглянутих матеріалів визначено, що конструкт активно використовують у науковій і політичній сферах. Це й стало причиною розведення текстового базису щодо *соціальної згуртованості* (далі – СЗ) на дві гілки – *академічний і політичний дискурси*. Зауважимо, що в *академічній площині* як ранніх, так і сучасних досліджень учені зосереджували увагу переважно на концептуалізації поняття «соціальна згуртованість». У *політичному дискурсі* СЗ інтерпретували й використовували згідно із законами епохи, культури, панівної ідеології, засобів вирішення актуальних національних і транснаціональних питань щодо механізмів сприяння / формування / досягнення єднання людей. Агрегована інформація щодо аспектів єднання суспільств, вимірів та індикаторів СЗ може бути використана для побудови психологічної концепції згуртованості суспільства в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці.

Для конкретизації теоретичного змісту й особливостей практичного застосування соціальної згуртованості проведено метааналіз наукових і політичних джерел – систематичний огляд й синтезування актуальної інформації. Це дало змогу ґрунтовно дослідити матеріали, точно і достовірно сформулювати висновки щодо предмета дослідження. Процедура аналізу охоплювала кілька етапів. На першому етапі здійснювався комплексний пошук і вивчення літератури: використовувалися бази даних й пошукових систем із матеріалами, релевантними предмету дослідження. Щоб зібрати теоретичну і практичну інформацію щодо основних параметрів структурування згуртованості, було сформовано базу з публікацій другої половини ХХ століття і сучасних матеріалів українською, англійською, німецькою і французькою мовами (понад 200 джерел). На другому етапі вивчали

наукові статті, книги, політичні доповіді, стратегії та програмні документи психологів, соціологів і політологів. Синтез отриманої інформації індуктивним і дедуктивним методами дав змогу виокремити факти й конструкти концепту (теоретичний масив) і конкретизувати їхні прояви та використання (у практичній площині). Згодом, на третьому етапі роботи, текстові матеріали було розведено на дві гілки: академічний і політичний дискурси. Це допомогло простежити напрями розгортання теоретичних концепцій згуртованості суспільства, їхнього формування й упровадження в політику сучасної Європи. На четвертому етапі, після ретельного вивчення матеріалів, неодноразового їх перегляду ми виявили і систематизували збіги, які часто трапляються в публікаціях щодо трактування багатовимірного феномену згуртованості, конструкції його вимірів, аспектів єднання суспільств тощо.

Політичний дискурс. У сучасній політиці *концепція СЗ*, з одного боку, це основа економічного розвитку, захисту і безпеки складних агрегованих *мегаакторів* (міждержавні, наддержавні утворення) і *макроакторів* (країни, системи державного управління) (Tarasevych, 2015). З другого боку, це «гібридна» політична «квазіконцепція», побудована на основі аналізу даних контекстуальної ситуації, стану справ у суспільстві, яка зберігає невизначеність. Таке розуміння феномену пояснюється тим, що результати вимірювання СЗ можуть лише наближено дорівнювати реальним значенням через наявність у нестабільному суспільстві атрибутів турбулентності (Bernard, 1999). Водночас систематизація позицій Ради Європи, Світового банку, Європейського Союзу щодо СЗ та окреслення основних політичних підходів дають змогу конкретизувати стратегії гуртування громадян, які використовуються в політичному дискурсі.

Рада Європи. У політичному полі Ради Європи концепція СЗ розгортається в контексті *інтерактивного підходу*, згідно з яким СЗ – це *здатність суспільства забезпечувати добробут усіх своїх членів шляхом зведення до мінімуму нерівності та уникання маргіналізації; врегулювати відмінності і розбіжності, забезпечувати засоби досягнення добробуту для всіх*. Проте, зауважимо, детермінантами СЗ не вважаються форми, типи та контекстуальні впливи, такі як історичні процеси, що розгортаються й опосередковують соціокультурну взаємодію в суспільстві. Конструкт СЗ складається із трьох базових компонентів (European Committee..., 2004; New Strategy..., 2010; Concerted development..., 2005).

– *соціальні зв'язки* (вертикальні і горизонтальні);

– *почуття причетності та спільні цінності* в громадах (індикаторами є показники функціонування державних інституцій щодо

врахування цінностей і збереження довіри громадян, надання їм рівних можливостей, залучення громад, спільнот до вирішення державних питань) (Elias, 1991; Dahrendorf, 1996; Concerted development..., 2005; Jenson, 1998).

– *колективна співпраця* (індикатор функціональності компонента – готовність громадян певного регіону, країни працювати разом, нести колективну відповідальність щодо результатів дій) (Ritzen, Easterly, & Woolcock, 2000; Battaini-Dragoni, & Dominionithe, 2003).

Незважаючи на те, що Рада Європи розглядає СЗ як абстрактний і багатозначний феномен, *метою* її політичних стратегій є досягнення гуртування шляхом виконання таких завдань:

– забезпечення *якості життя* (справедливість, гідність, автономія, самореалізація);

– забезпечення *соціальної реалізації* (вільна взаємодія, реалізація можливостей тощо);

– забезпечення *психологічної та соціально-політичної підтримки* (психологічна захищеність, ціннісна, емоційна, когнітивна підтримка, демократична взаємодія тощо).

Варто зазначити, що згідно з політичною позицією Ради Європи основою СЗ є *спільна відповідальність усіх акторів* держав (Concerted development..., 2005): *громадяни несуть відповідальність* за забезпечення власного *добробуту*, а уряди держав – членів Ради Європи – беруть на себе *відповідальність за створення необхідних умов СЗ*:

– «зверху вниз» (розроблення та впровадження правових і політичних інструментів, як-от: Європейська соціальна хартія, Європейський кодекс соціального забезпечення, рекомендації Комітету міністрів, резолюції Парламентської асамблеї тощо);

– «знизу вгору» (забезпечення спільної соціальної відповідальності, діалогу та бачення майбутнього на місцевому, регіональному, національному та європейському рівнях).

Варто наголосити, що оскільки немає єдиного, прийнятого європейськими державами визначення СЗ для її констатації, у Раді Європи, крім показників *добробуту* (повага до людини, забезпечення їй прав і свобод, можливостей, громадянської активності тощо) та перелічених *компонентів*, враховується *історичний контекст, варіативність шляхів формування суспільств та політика* їхнього розвитку (European Committee..., 2004; New Strategy..., 2010).

Європейський Союз. Політика згуртованості, яка є регіональною політикою ЄС, спрямована на поглиблення інтеграційних процесів, економічну стабілізацію, забезпечення соціальних прав громадян, зменшення між- і внутрішньорегіональних диспропорцій тощо.

Вирішення поставлених завдань реалізується в контексті двох підходів:

– *підхід територіальної згуртованості* (єднання навколо територіальної ідентичності, зменшення відмінностей, розвиток спільної діяльності тощо) – використовується для контролю над розвитком територій, зменшення структурних розривів між регіонами та забезпечення рівних можливостей *для всіх людей*;

– *підхід якості життя* – базується на чотирьох показниках: економічна безпека; соціальна залученість; соціальна згуртованість; автономія або повноваження. Згідно із цим підходом СЗ є *метою* спільнот і показником соціальної якості відносин та взаємодій, його застосовують для *оцінювання економічного і соціального прогресу та рівня життя громадян*.

Зауважимо, що для оцінювання міри гуртування використовують показники *доходу на душу населення* (відносно до середнього в ЄС), *цільності населення, регіональної (не) рівності* громадян щодо їхнього добробуту. Крім того, фактичну *здатність суспільства забезпечувати добробут своїх членів* розглядають під кутом зору *спільної відповідальності акторів*, які діють в одній чи кількох сферах життя (органи державної влади, ринки, державна та приватна сфери життя) (Towards an active... 2008; Concerted development..., 2005).

Світовий банк. У політичному дискурсі *Світового банку* наголошується, що для суспільств важливими завданнями є подолання територіальних обмежень; забезпечення можливостей щодо самореалізації для *всіх людей* (не тільки громадян конкретних держав), розроблення і впровадження механізмів розв'язання і подолання конфліктів, запобігання маргіналізації, підвищення соціальної мобільності, підтримка довіри громадян до державних інституцій, їхня готовність до співпраці та політичне, економічне і соціальне єднання (Norton, & Naan de, 2013; Kim, Sheely, & Schmidt, 2020; Chatterjee, Gassier, & Myint, 2023). Вважається, що СЗ – це:

– «клей», який об'єднує людей різних груп (спільна мета, довіра одне до одного і держави, готовність до співпраці між людьми і державою тощо);

– засіб розширення можливостей усіх людей щодо формування власного майбутнього та активної суспільної позиції;

– підтримка стійкості громад, спільнот, окремих громадян та їх залучення до розвитку суспільств незалежно від географічного положення, доходу, раси, статі, етнічного походження, стану здоров'я, релігії чи сексуальної орієнтації (реалізується через соціально-економічну допомогу в розв'язанні соціальних проблем);

– процес, який опосередковує функціонування соціальних структур

(Chatterjee *et al.*, 2023; Ritzen & Woolcock, 2000).

Звернімо увагу на те, що в конструюванні вимірів СЗ і для досягнення згоди на індивідуальному, спільнотному, інституційному рівнях суспільної взаємодії використовують (а) симетричні важелі впливу:

– вимір *горизонтальний* (симетричний) охоплює *індивідуальний* рівень (*об'єднання* людей у спільноти) і *спільнотний* рівень (*поєднання* груп);

– вимір *вертикальний* (асиметричний) діє на *інституційному* рівні (*зв'язок* громадян із владними структурами).

Водночас у соціально-політичному полі *Світового банку* актори індивідуального, спільнотного та інституційного рівнів вважаються такими, що *об'єднують/поєднують/зв'язують* різних людей, і це є платформою для розвитку держав, підвищення рівня соціальної інтеграції та стійкості суспільства до контекстуальних викликів.

Підсумовуючи огляд політичного дискурсу щодо гуртування, зазначимо, що для визначення стану гуртування суспільств Світовий банк, Рада Європи, ЄС вивчають *фази* зростання і *показники СЗ*, на підставі яких робиться висновок щодо єдності громадян у мирний час (табл.). У контексті досліджень згаданих мегаакторів основними *показниками соціальної згуртованості* є:

- спрямованість суспільства в майбутнє;
- демократичний устрій суспільства;
- відповідальність усіх за всіх;
- довіра всіх до всіх;
- реалізація потенціалу держави і громадян;
- права і можливості;
- активне економічне інвестування та обміни;
- вільний доступ до мереж і зв'язків;
- низькі ризики суспільної напруженості.

Окрему увагу приділяють оцінюванню результативності політики згуртованості за фазами її розгортання – послідовними *підходами* (Concerted development..., 2005).

Так, на *першій фазі*, яка має назву *негативний підхід*, експерти (представники мегаакторів і макроакторів) оцінюють ризики гуртування суспільства (безробіття, соціальне відчуження, злочинність, конфлікти тощо). Для оцінювання стану згуртованості використовують, по-перше, *індикатори* «стану здоров'я суспільства», які вказують на «симптоми соціальної дегенерації» – це дієві соціальні стандарти, бажаний і реальний стан життя, міра соціального відчуження / залучення (зайнятість / безробіття, бідність, соціальна ізоляція / добробут, рівень

свободи і права, конфлікти, толерантність до інших культур тощо). По-друге, проводять аналіз політичних дій щодо вибудовування СЗ. Водночас варто зазначити, що виявлення негативних показників вважається підставою для констатації в суспільстві соціальних утруднень, ізоляції і деградації.

Таблиця

Показники соціальної згуртованості

Світовий банк	Рада Європи, ЄС
<ul style="list-style-type: none"> – Доступ акторів до мереж і зв'язків (дані свідчать про стійкість до суспільних криз та адаптивність до контекстуальних умов) – Довіра між акторами (є основою укладання угод, запобігання економічним втратам, дискримінації тощо) – Інвестиції та інвестування в економічний <i>розвиток</i> – Низькі ризики суспільної напруженості, спричиненої контекстуальними ускладненнями – Стійкість держави до руйнівних впливів геополітичного і внутрішньодержавного плану (недостатня СЗ посилює ризики демократії та ескалації конфліктів, що поляризують суспільство) 	<ul style="list-style-type: none"> – Реалізація прав і можливостей громадян – Розвиток суспільства заради майбутнього наступних поколінь – Відповідальність громадян за розвиток суспільства – Демократична форма організації суспільно-політичного життя (колективне ухвалення рішень з рівним впливом учасників на результат); – Розкриття державою виробничого потенціалу й економічного розвитку

На другій фазі – *позитивний підхід* – беруть до уваги позитивні ефекти в житті суспільства (добробут, працевлаштування, здоров'я, права людини тощо), які свідчать, що суспільство забезпечує своїм членам достойні умови життя, реалізацію прагнень громадян, тобто рухається в бік поглиблення СЗ.

Третя фаза – *підхід територіальної згуртованості* – ґрунтується на усвідомленні акторами власної належності до тієї чи іншої території: почутті прихильності до місцевості, дотриманні культурних традицій. На цій фазі (1) вивчають системні характеристики територій проживання (географічні ризики, регіональні диспропорції, (полі)центричні особливості); (2) порушують питання територіальної ідентичності, згуртованості в результаті зменшення відмінностей та спільної діяльності тощо; (3) здійснюють порівняльний аналіз доходу на душу населення

відповідно до місць проживання чи територій, щільності заселення й добробуту (як показника задоволення певних потреб) населення. Отримані дані використовують для розроблення стратегій розвитку територій, програм рівних можливостей громадян незалежно від їхнього місця проживання, обґрунтування розподілу допомоги на розвиток (безпосередньо в державах ЄС), зменшення структурних розривів між регіонами,

Четверта фаза – *підхід соціального капіталу* – полягає у вивченні соціально-політичних факторів, що сприяють довірі в суспільстві, координації і співпраці в групах, організаціях; особливостей відносин у мережах; дієвих засобів розв’язання проблем, стандартів *добробуту*, цінностей. Аналіз показників когнітивної та структурної форм соціального капіталу здійснюють на мікро-, мезо- і макрорівнях. Для цього використовують індикатори, сформульовані за даними проекту Світового банку «Ініціатива соціального капіталу» (Social Capital Initiative – SCI); індикатори запропоновані відділом Міжнародної асоціації офіційної статистики Міжнародного статистичного Інституту у Ворбурзі (Voorgburg), Нідерланди – International Association for Official Statistics (IAOS) International Statistical Institute (ISI) (Concerted development..., 2005).

П’ята фаза – *підхід якості життя* – передбачає оцінювання компонентів *соціальної якості життя*: економічної безпеки, соціальної залученості, соціальної згуртованості та автономності. Враховують індикатори економічного та соціального стану суспільства, засоби захисту власних інтересів, які використовують громадяни, форми їхньої участі в спільних діях, зовнішні-внутрішні впливи і т. ін.

Шоста фаза – *правовий підхід* – є інтегрованим підходом щодо визнання прав і свобод людини в суспільстві спільної відповідальності і єдиної міжгалузевої цілі (Daly, 2002). Функціонування законодавчого поля певної держави досліджують за допомогою індикаторів соціальної сфери, сфер права і фінансів:

- законодавчі акти, пропозиції і проекти щодо соціального захисту, прав, задоволення потреб та обмежень певних груп населення тощо;
- правовий моніторинг та контроль (параметри якості нормативно-правових актів та ефективності їхньої дії);
- правове забезпечення системи управління (розподіл відповідальності між різними рівнями влади, координація, процедури та системи управління тощо);
- фінансові і кадрові ресурси (особливості їх використання, пріоритетність соціальних інвестицій тощо);
- механізми ідентифікації більш вразливих груп і більш неблагополучних регіонів;

– особливості функціонування інформаційно-комунікаційних систем (конкретизується кількість громадян, що мають доступ до інформаційних джерел).

Описані підходи свідчать про те, що багатовимірний феномен СЗ на всіх фазах зростання є невід’ємним елементом конструювання майбутнього складними агрегованими мегаакторами і макроакторами: стратегій, планів, проектів формування згуртованого суспільства, вибудовування політики держав, транснаціональних організацій тощо.

Україна і політика згуртованості Європи. Окрему увагу в нашому дослідженні приділено розгортанню в Україні політики згуртованості (Україна – держава-член Ради Європи, держава-член Світового банку і член п’яти структур Групи Світового банку). Аналіз політичного дискурсу дає підстави констатувати, що основні механізми єднання мегаакторів Європи знайшли своє відображення в Державних стратегіях регіонального розвитку України на довгостроковий період (на періоди 2006–2015, 2015–2020, 2021–2027 років). У документах взято до уваги, з одного боку, територіальні й національні особливості України, актуальні виклики, що поставали й суттєво впливали на ситуацію в регіонах; з другого – використано дані досліджень останніх десятиліть, коли Україна переживала численні політичні й соціальні потрясіння і проходила геополітичні й внутрішньополітичні випробування національної єдності (Resolution of the Cabinet... 2006, 2014, 2020; State strategy..., 2020).

Що ж до теоретичних аспектів гуртування, то серед інших проаналізовано дослідження Центру сталого миру і демократичного розвитку (Centre for Sustainable Peace and Democratic Development in Ukraine – SeeD). Робота проводилася в контексті впровадження політики гуртування Європи, її метою було вивчення й означення шляхів поглиблення СЗ в Україні, умов подолання бідності, розвитку потенціалу людей, навколишнього середовища та демократичного врядування. Дослідники Центру, згідно з матеріалами особистих інтерв’ю (n – 12 482), 2021 р., за допомогою сформованого ними аналітичного інструменту – *Індексу соціальної згуртованості і примирення* (The Social Cohesion and Reconciliation Index – SCORE) – визначили, що умовою соціальної згуртованості в Україні є гармонійні відносини та взаємини у двох вимірах (вертикальний і горизонтальний) – між громадянами та інституціями. На їхнє переконання, саме СЗ має бути метою довгострокової стратегії розвитку країни і наріжним каменем вирішення завдань (1) реінтеграції окупованих територій; (2) запобігання маргіналізації певних груп населення (ВПО, інваліди, бідні верстви населення); (3) ресоціалізації ветеранів; (4) децентралізації тощо.

Дослідники констатували, що, по-перше, незважаючи на те, що феномен СЗ не має однозначного трактування, СЗ є *джерелом стійкості до суспільних конфліктів та інших потрясінь і сприяє збереженню суспільного та індивідуального добробуту*; по-друге, *політика згуртованості в Європі і безпосередньо в Україні є умовою й інструментом раціонального використання ресурсів певних галузей, реалізації інтересів та можливостей кожної окремої людини і суспільства загалом*.

Академічний дискурс. Протягом останніх десятиліть політики вдаються до інфляційного поширення наукових концепцій СЗ для розв'язання суспільних проблем. Вважається, що *СЗ хоча й не має універсального трактування, проте відображає життя суспільства, а її форми і виміри є відповіддю на актуальні вимоги часу*. Звернімо увагу на те, що термінологічна невизначеність феномену є наслідком того, що описані в академічному дискурсі шляхи гуртування суспільств розроблялися, з одного боку, відповідно до контекстуальних запитів. З другого ж боку, науковці трактували СЗ у межах наявних суспільно-політичних доктрин, у яких по-різному пояснювалися події, явища, суспільні процеси. Серед цих доктрин: ліберальна (Велика Британія, Сполучені Штати та інші англومовні країни), республіканська (Франція), соціальної демократії (скандинавський регіон, Німеччина і німецькомовні країни) (Green, Janmaat, & Nap, 2009). Поступово ідея гуртування суспільства Європи знаходила своє відображення в стратегіях наднаціонального єднання (утворення ЄС, Ради Європи тощо) і ставала підставою для використання мегаакторами і макроакторами моделей СЗ, схожих за змістом і базовими елементами. Наразі спробуємо дуже стисло представити трактування та виміри СЗ, що презентуються в академічному дискурсі і на основі яких побудовані сучасні моделі СЗ Ради Європи, ЄС, Світового банку, міждержавних утворень Канади, США, Австралії та ін.

Отже, згідно з картографуванням феномену Джейн Дженсон (Jane Jensen), *СЗ є основою колективної ідентичності, належності, запобігає маргіналізації та сприяє рівним можливостям у суспільстві*. СЗ охоплює п'ять вимірів: *Належність (belonging) / Ізоляція (Isolation), Залученість (inclusion) / Незалученість (exclusion), Участь (Participation) / Непричетність (Non-involvement), Визнання (Recognition) / Відхилення (відмова) (Rejection), Легітимність (Legitimacy) / Нелегітимність (Illegitimacy)* (Jenson, 1998).

Конструкцію запропонованих Дж. Дженсон вимірів СЗ підтримав і розвинув Пауль Бернард (Paul Bernard), на думку якого *СЗ має ознаки політичної «квазіконцепції» і є гібридною ментальною конструкцією, яку використовують у політичній грі для формування реальності й*

досягнення/ виявлення консенсусу щодо її трактування. П. Бернард запропонував розглядати за конкретними сферами діяльності (політична, економічна, соціокультурна) формальні (залучення-незалучення – *insertion-exclusion*, легітимний-нелегітимний – *légitimité-illégitimité*, визнання-відторгнення – *reconnaissance-rejet*) і неформальні (рівність-нерівність – *égalité-inégalité*, участь-пасивність – *participation-passivité*, належність-ізоляція – *appartenance-isolement*) відносини (Bernard, 1999).

Аде Кернс і Рей Форрест (Ade Kearns and Ray Forrest) обстоюють думку, що СЗ поліпшує життя людей за умови, що інституції держави модерують міжгрупові конфлікти та забезпечують зростання добробуту населення. СЗ має прояв на трьох просторових рівнях (міжміський, міста та області, мікрорайонів) у п'ятьох вимірах:

- спільні цінності і громадянська культура (common values and a civic culture);
- соціальний порядок і соціальний контроль (social order and social control);
- солідарність і зменшення розбіжностей у матеріальному стані (striai solidarity and reductions in wealth disparities);
- соціальні мережі і соціальний капітал (social networks and social capital);
- територіальна належність та ідентичність (and territorial belonging and identity) (Kearns, & Forrest, 2000).

Регіна Бергер-Шмітт (Regina Berger-Schmitt) представила СЗ як *характеристику суспільства*, яка описує відносини між соціальними одиницями (індивіди, групи, асоціації і територіальні об'єкти). Вона зосереджує увагу на тому, що феномен має неоднозначну природу і є безліч аспектів, які опосередковують результативність процесу гуртування. Зважаючи на деталі перебігу гуртування, дослідниця звучила перелік *вимірів СЗ, але розширила їхню змістовність* (McCracken, 1998; Berger-Schmitt, 2000; Berger-Schmitt, 2002):

- (1) у *вимірі (не)рівності* представлено аспекти розподілу добробуту, поляризації, ізоляції, дискримінації, можливостей різних груп населення тощо);
- (2) у *вимірі аспектів соціального капіталу* розглядаються соціальні зв'язки, спільні цінності і норми, довіра до інших людей та суспільних інститутів, почуття солідарності, почуття належності до однієї спільноти та спільної ідентичності.

Джозеф Чан (Joseph Chan), полемізуючи щодо конструювання аналітичної основи для емпіричного дослідження суспільства, не підтримав модель вимірів СЗ Бергер-Шмітт. Він обґрунтував це тим, що соціальний капітал фокусується здебільшого на індивідуальному і

груповому рівнях (у мережах), а СЗ – це феномен, який має більш цілісний характер і стосується головним чином загального стану суспільства. У відповідь було запропоновано систему вимірів СЗ «Два на два» – «Measuring social cohesion: a two-by-two framework», яка охоплює:

– *горизонтальний вимір* СЗ – особливості відносин між різними людьми і групами в суспільстві;

– *вертикальний вимір* СЗ – відносини між державою і її громадянами (або громадянським суспільством);

– *суб'єктивний компонент* СЗ – вибудовується на довірі та почутті належності, а також готовності співпрацювати та допомагати;

– *об'єктивний компонент* СЗ – фактична співпраця та участь громадян у суспільному житті. Звернімо увагу на те, що в систему «Два на два» Joseph Chan не включив (1) *соціально-економічні фактори*, які в більшості концепцій постулюються як сприятливі для СЗ (розподіл доходів, безробіття, бідність, якість життя тощо); і (2) певні цінності чи ідеології (Chan, J., To, & Chan, E., 2006).

У 2012 р. Пол Дікес, Марі Валентова і Моніка Борсенбергер (Paul Dickes, Marie Valentova, & Monique Borsenberger) презентували концепцію СЗ, розроблену на основі теоретичної платформи J. Jenson (1998), P. Bernard (1999) і J. Chan (2006). Згідно з баченням дослідників СЗ – це:

– атрибут соціальних груп або суспільств, що реалізується в системах відносин: «людина – людина», «людина – група/організація», а також «людина – суспільство/держава»;

– багатомірна конструкція, яка, з одного боку, вимірює соціальні зв'язки в політичній та соціокультурній сферах життя, а з другого, охоплює суб'єктивні уявлення (ставлення), а також результати дій (залучення) (Dickes, & Valentova, 2012).

У концепції дослідники обґрунтували твердження, що *чотири виміри* СЗ – це результат взаємовпливів двох осей: (1) сфери життя (політична, соціокультурна) і (2) показники соціальних відносин (формальні / настанови, суттєві / поведінкові):

– (1) *Афіліація / ізоляція* – Affiliation / isolation (соціально-психологічний вимір). Показниками згуртованості є спільні цінності, активна участь і належність до певної спільноти;

– (2) *Участь / пасивність* – Participation / passivity (державно-управлінський вимір). Показниками згуртованості є залучення до управління громадськими справами, політична активність тощо;

– (3) *Прийняття / відмова* – Acceptance / rejection (вимір солідарності). Враховується плюралізм думок, добросовісність, толерантність до відмінностей тощо;

– (4) *Легітимність/нелегітимність* – Legitimacy / illegitimacy

(соціально-правовий вимір). Фокус уваги утримується на модерації взаємодії в системах відносин, підтримці і представництві інтересів громадян державними і приватними установами, інституціями (свідчить про громадську довіру, функціонування політичних та інших соціальних інститутів).

На завершення огляду досліджень СЗ останніх десятиліть звернімося до трактування феномену, яке запропонували Девід Шифер і Йоланда ван дер Нолл (Schiefer, & Noll van der, 2016). Опрацювавши теоретичні конструкти, запропоновані академічною спільнотою в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., науковці зробили висновок, що справді є *базові показники*, які відображають універсальні контекстуальні виміри згуртованості: (1) *соціальні відносини*, (2) *ідентифікація з географічною одиницею*, (3) *спрямованість на спільне благо*. Водночас консенсусу в теоретичній концептуалізації конструкта досі не досягнуто, тому що автори концепцій враховують у теоретичних побудовах запити політичних акторів, дотримуються різної ідеології тощо.

Отже, у *мирному часопросторі* (на цьому фокусуємо увагу!) феномен СЗ – це *ідеальна форма суспільних відносин*, яку використовують мегаактори і макроактори як *інструмент і засіб* вирішення стратегічних завдань соціально-економічного розвитку, захисту і безпеки. Наразі, у *часи геополітичної нестабільності*, концепції СЗ, презентовані в науковому дискурсі і політичних стратегіях, потребують валідизації щодо їхньої дієвості: уточнення основних *елементів СЗ*, емпіричне пізнання яких є необхідним для визначення її *вимірів* в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці; дієвих *індикаторів* згуртованості (вторинні дані) у складні часи, конкретизація яких дає змогу визначити (підтвердити) виміри СЗ як *воєнного, так і мирного періоду* (дані вищого порядку); *показників та умов СЗ*, які віддзеркалюють актуальні питання життя суспільства.

На наше переконання, адаптація теоретичних побудов і політичних практик СЗ є доцільною, адже, *по-перше*, суспільство – це динамічна система, яка, з одного боку змінюється відповідно до контекстуальних умов, а з другого – конструє умови в мінливому світі. Це спричинює системне налаштування чинних норм і правил та утворення варіацій розгортання майбутнього. Водночас безперервні зміни сценаріїв геополітичної взаємодії та особливостей життєдіяльності конкретного суспільства унеможливають створення теоретичних моделей функціонування соціуму, які залишатимуться тривалий період дієвими.

По-друге, природна соціальна неоднорідність населення (за матеріальними, мовними, культурними, релігійними, національними, політичними та іншими показниками), з одного боку, є ознакою

самодостатньої соціальної системи, з другого ж боку – відображає потребу під час дослідження будь-якого соціального явища приділяти увагу чинникам, які опосередковують поляризацію суспільства та перебіг інтеграційного / дезінтеграційного процесів.

По-третє, у мирні і воєнні періоди діяльність людей щодо задоволення власних потреб та інтересів і виконання вимог з боку суспільства, держави опосередковується певними мотивами. Саме тому в моделюванні вимірів СЗ під час війни важливо зважати на те, що саме спричинює активність людей, їхні бажання і прагнення, що вмотивовує до єднання чи, навпаки, стає підставою для зниження солідарності і громадянської активності (їхньої відповідальності і спрямованості до співпраці).

По-четверте, важливо артикулювати визначальний елемент СЗ у воєнний час – *мету*, заради якої актори реалізують дії, взаємодії, вибудовують відносини і мотиви гуртування українського суспільства. Доцільно дослідити, що стимулює, консолідує, об'єднує людей; як мета (саме спільна мета) впливає на поведінку, політичні погляди, цінності різних груп населення; що спонукає громадян до волонтерської діяльності, співпраці тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Підсумовуючи результати аналізу академічного і політичного дискурсів щодо єднання суспільства, спробуємо систематизувати отримані дані.

1. Концепції СЗ використовуються складними агрегованими мегафакторами і макрофакторами в політичних практиках конструювання реальності:

- національної, територіальної ідентичності та соціальної реалізації населення;
- забезпечення політичної та соціально-психологічної підтримки;
- забезпечення якості життя.

2. Феномен СЗ має варіативність прояву в часі і просторі; є динамічною багатовимірною конструкцією, яка складається з двох або більше базових вимірів. Комплекс індикаторів СЗ не може залишатися статичним, тому теоретики і практики зазвичай адаптують його до актуальних вимог, узгоджують із цілями політичних стратегій гуртування населення. Варто зазначити, що в мультидисциплінарних дослідженнях концептуалізацію СЗ розглядають переважно в межах трьох аспектів єднання суспільств: культурно-територіального, державно-управлінського та соціального капіталу.

Так, у культурно-територіальному аспекті розглядають виміри щодо територіальної належності та ідентичності громадян, їх визнання або відторгнення суспільством, інтересів, традицій і формування

майбутнього. Як показники вимірів цього аспекту використовують такі індикатори: готовність громадян певного регіону, країни до співпраці; колективна відповідальність щодо результатів дій; залученість громадян до вирішення загальних викликів та їхня причетність до певних громад, спільнот; соціальна взаємодія; традиції, цінності (ціннісні конфлікти); спектр ідентичностей тощо.

У межах державно-управлінського аспекту в концепціях використовують виміри соціального порядку і контролю; активної / пасивної участі в політичному житті, управлінні громадськими справами; довіри до державно-правових інститутів й визнання їхньої легітимності / нелегітимності, солідарності громадян щодо соціально-політичних змін – їх прийняття / відмови. Як індикатори використовують змінні щодо плюралізму думок, доброчесності, толерантності, розвитку інституцій (офіційних чи неформальних, державних чи приватних), впливовості акторів у модеруванні ситуацій (на рівні місцевого, інститутів, макроінститутів, держави), оцінювання взаємодії в системах «суспільство – влада» і «людина – суспільство», громадської довіри (до влади, уряду, суспільства загалом).

В аспекті соціального капіталу розгортаються виміри СЗ щодо залученості/незалученості громадян у суспільні відносини (індикаторами є ризики соціальної ізоляції та дискримінації, маргіналізації окремих осіб або прошарків населення, розподілу добробуту, (не) рівних можливостей у ринковому суспільстві, доступність і функціонування економічних інститутів тощо); виміри соціальних мереж і соціального капіталу (індикатори – це маркери довіри людей одне до одного, до суспільних інститутів, наявні соціальні зв'язки тощо).

3. В академічному і політичному дискурсах основні елементи вимірів СЗ можна класифікувати за такими показниками:

- за характеристикою відносин у суспільстві (формальні / неформальні відносини);
- за характером прояву (суб'єктивний – довіра, належність, готовність до чогось тощо; об'єктивний – фактична співпраця, професійні спільноти та ін.);
- за сферами діяльності (політична, економічна, соціокультурна тощо);
- за розташуванням у просторі (міждержавне, міжміське, міста та області, мікрорайонів тощо);
- за характером відносин («горизонтальні» і «вертикальні» відносини між людьми і державою);
- за характером взаємодії (використання «зверху вниз» правових і політичних інструментів, забезпечення «знизу вгору» взаємодії

суспільства і управлінців на місцевому, регіональному, національному та європейському рівнях).

4. У політичному дискурсі висновок про перебування суспільства на певній фазі гуртування складається на основі вивчення даних щодо акторів, які беруть на себе відповідальність за розвиток суспільства; дієвої системи державного управління (політичних процесів, особливостей їхнього перебігу та ін.); політичних стратегій, їхньої змістовності і спрямованості; дієвих практик захисту і реалізації прав людини. Необхідними умовами для гуртування суспільства є розгалужені соціальні мережі, які беруть активну участь у суспільному житті, із тісними відносинами, високим рівнем інституційної та соціальної довіри; сформована соціальна ідентичність громадян, яка відображає усвідомлення ними своєї належності до певного соціуму; спрямованість громадян на громадський порядок і солідарність, спільне майбутнє і якість життя. Зауважимо, що якість життя – як в академічному, так і в політичному дискурсі – не вважають показником СЗ суспільства, тоді як метою політики гуртування є поліпшення добробуту громадян – надання прав і рівних можливостей громадянам (участь у демократичних процесах; управління професійним та особистісним розвитком, самовираженням і самореалізацією, створенням сім'ї тощо).

Подальше емпіричне вивчення проблеми СЗ, поза сумнівом, сприятиме концептуальній ясності щодо змістовності досліджуваного феномену, (дез)інтеграційних процесів, які вирують у суспільстві, і перспектив та наслідків гуртування. На наше переконання, кожне покоління знову шукає керовану рівновагу сил і вибудовує власну згуртованість на засадах, які відповідають контекстуальним вимогам. Саме тому вивчення представлених аспектів соціальної і психологічної сфер ми розглядаємо як неодмінну умову для побудови психологічної концепції СЗ у часи війни і миру.

References

Battaini-Dragoni, G., & Dominionithe, S. (2003). *Strategy for social cohesion. Conference on Social Cohesion*. Strasbourg, France. Retrieved from <http://www.socsc.hku.hk/cosc/Full%20paper/BATTAINI-DRAGONI%20Gabriella%2025.11.pdf>

Berger-Schmitt, R. (2000). *Social Cohesion as an Aspect of the Quality of Societies: Concept and Measurement*. Centre for Survey Research and Methodology (ZUMA). Social Indicators Department. Mannheim. Received from https://www.gesis.org/fileadmin/upload/dienstleistung/daten/soz_indikatoren/eusi/paper14.pdf

Berger-Schmitt, R. (2002). Social Cohesion between the Member States of the European Union: Past Developments and Prospects for an Enlarged Union. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 38(6), 721–748. doi: [10.13060/00380288.2002.38.6.03](https://doi.org/10.13060/00380288.2002.38.6.03)

Bernard, P. (1999) La cohésion sociale : critique dialectique d'un quasi-concept *Lien social et Politiques*. Numéro 41, printemps , p. 47–59. DOI : <https://doi.org/10.7202/005057ar>

Chatterjee, Sh., Gassier, M., & Myint, N. (2023). *Leveraging Social Cohesion for Development Outcomes*. Policy Research Working Paper World Bank Group Social Sustainability and Inclusion Global Practice. Retrieved from <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099723304202334301/pdf/IDU0053a35270965b0414f090ff0157bb9183a68.pdf>

Concerted development of social cohesion indicators. (2005). *Methodological guide* © Council of Europe. Belgium. Retrieved from https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/GUIDE_en.pdf

Chan, J., To, H.-P., & Chan, E. (2006). Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social Indicators Research*, 75(2), 273–302. Received from <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=b8bcb36f5f69df1de3d5d34b95dd645b60ee0c6>

Dahrendorf, R. (1996). Economic Opportunity, Civil Society and Political Liberty, Development and Change, *International Institute of Social Studies*, 27(2), 229–249, April. doi: [10.1111/j.1467-7660.1996.tb00587.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.1996.tb00587.x)

Daly, M. (2002). *Access to social rights in Europe*. Council of Europe Publishing, Strasbourg, October 2002. Retrieved from <https://rm.coe.int/report-access-to-social-rights-in-europe-may-2002-isbn-92-871-4985-2/1680939182>

Dickes, P., & Valentova, M. (2012). Construction, validation and application of the measurement of social cohesion in 47 European countries and regions. *Social Indicators Research*, 113(3), 827–846. doi: [10.1007/s11205-012-0116-7](https://doi.org/10.1007/s11205-012-0116-7)

Elias, N. (1991). *The society of individuals*. Basil Blackwell, Oxford, UK. Physical.

European Committee for Social Cohesion (CDCS). *A new strategy for Social Cohesion. Revised strategy for Social Cohesion approved by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 31 March 2004*. Retrieved from https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/RevisedStrategy_en.pdf

Green, A., Janmaat, J. G., & Han, C. (2009). *Regimes of social cohesion*. London: Centre for Learning and Life Chances in Knowledge Economies and Societies. Institute of Education. Received from <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1545892/1/Green2011SocialR7.pdf>

Jenson, J. (1998). *Mapping social cohesion: the state of Canadian research*. Ottawa: Canadian Policy Research Network. Retrieved from http://www.cccg.umontreal.ca/pdf/cprn/cprn_f03.pdf

Kearns, A. & Forrest, R. (2000). Social Cohesion and Multilevel Urban Governance. *Urban Studies* Vol. 37, No. 5-6, 995–1017. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/43084676>

Kim, J., Sheely, R., & Schmidt, C. (2020). *Mercy Corps Social capital and social cohesion. Measurement toolkit for community-driven development operations*. Retrieved from <https://ocm.iccrom.org/documents/social-capital-and-social-cohesion-measurement-toolkit-community-driven-development>

McCracken, M. (1998). *Social Cohesion and Macroeconomic Performance*. Paper presented at the Conference «The State of Living Standards and the Quality of Life», Centre for the Study of Living Standards (CSLS), Ottawa, Ontario/Canada. Received from <http://www.csls.ca/events/oct98/mccr.pdf>

New Strategy and Council of Europe Action Plan for Social Cohesion approved by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 7 July 2010. Retrieved from https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/2010Strategy_ActionPlan_SocialCohesion.pdf

Norbert, E., & Michael, S. (1991). *The society of individuals*. Basil Blackwell, Oxford, UK.

Norton A., de Haan, O., & A. (2013). *Social Cohesion: Theoretical Debates and Practical Applications with Respect to Jobs*. IDRC Background paper for the world development repor. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/313040601>

Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the State Strategy for Regional Development for the period up to 2015» No. 1001 (2006, July 21). Received from official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF#Text>

Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the State Strategy for Regional Development for the period until 2020» No. 385 (2014, August 6). Received from official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n11>

Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027» No. 695 (2020, August 5). Received from official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

Ritzen, J., Easterly, W. & Woolcock, M. (2000). *On «good» politicians and «bad» policies: social cohesion, institutions and growth*. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/23722390>

Ritzen J. & Woolcock M. (2000). Social cohesion, public policy, and economic growth: implications for countries in transition. Retrieved from: https://documents1.worldbank.org/curated/ar/914451468781802758/820140748_200404140033848/additional/28741.pdf

Schiefer, D., & Noll van der, J. (2017). The essentials of social cohesion: A literature review. *Social Indicators Research*, 132(2), 579–603. doi: 10.1007/s11205-016-1314-5

State strategy of regional development for 2021–2027. Approved by resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 695 (2020, August 5). Received from official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

Tarasevich, V. M. (2015). On the state-capitalist conditioning of the innovative development of the national economy. *Ukraine economy*, 16–31. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_11_3.

Towards an active, fair and socially cohesive Europe. Report of high-level task force on social cohesion. TFSC(2007)31E/ (2008). Retrieved from [https://www.coe.int > source > TFSC\(2007\)31E](https://www.coe.int > source > TFSC(2007)31E)